

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.3 : 553.04

Мирослав СИВИЙ

**ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНА ТИПІЗАЦІЯ
МІНЕРАЛЬНО-СИРОВИННИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ**

Проаналізовано економіко-географічні підходи до класифікації мінерально-сировинних ресурсів України, критерії визначення їх стратегічності. Запропоновано авторський варіант економіко-географічної типізації МСР України. На цій основі зроблено висновки про потенціал та реалізовану активність мінерально-сировинної бази країни, першочерговість інвестицій у галузь та ін.

Ключові слова : мінеральна сировина, стратегічні види мінеральної сировини, класи мінеральної сировини, групи мінеральної сировини.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Необхідною умовою для визначення напрямків ефективного використання мінерально-сировинних ресурсів (МСР) є їх економіко-географічні дослідження. Останні встановлюють регіональні географічні закономірності розміщення родовищ корисних копалин (КК), ступінь їх вивченості та освоєності, структуру виробничих зв'язків між підприємствами гірничовидобувної галузі, структуру галузевого та регіонального споживання мінеральної сировини (МС), кон'юнктуру ринку сировини тощо. Економіко-географічні дослідження визначають доцільність розробки та комплексного освоєння родовищ КК, ступінь і напрямки переробки основної і супутньої мінеральної сировини, можливості та ефективність утилізації гірничопромислових відходів та ін. Розглядаються можливості формування територіально-виробничих комплексів (ТВК) мінерально-сировинного спрямування (як однієї з найдоцільніших і прогресивних форм раціонального використання МСР) на базі окремих розвіданих родовищ чи їх територіальних угруповань. А, як зазначають Л. Руденко, В. Палієнко, Л. Шевченко та ін. [5], саме формування ТВК на базі родовищ КК є для України вкрай важливим і їх дослідження мають бути пріоритетними при виборі шляхів оптимізації ресурсокористування. Зазначене мотивує актуальність досліджень МСР суспільною географією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Економіко-географічний напрям вивчення МСР в Україні репрезентують праці таких дослідників як М.Паламарчук, І.Горленко (1972), В.О.Міщенко (1983, 1987), В.С.Міщенко (1987, 2007 та ін.), М.Паламарчук, І.Горленко, Т.Яснюк (1978, 1985), І.Горленко (1969, 1990), М.Паламарчук, О.Паламарчук (1998), В.Руденко (1987, 1992, 1999), Б.Данилишин, С.Дорогунцов, В.С. Міщенко (1999), О. Шаблій (2001, 2003), М.Сивий (2003, 2004, 2005) та ін. Що стосується економіко-географічної типізації МСР, то вона була запропонована М.Паламарчуком та О.Паламарчуком у 1998 році для України [3], у 2004 р. подібну типізацію здійснено для МСР Поділля [7]. Залежно від впливу

мінеральних ресурсів на участь відповідних галузей в територіальному поділі праці мінеральну сировину було об'єднано в чотири групи (I, II, III, IV), за рівнем комплексоутворюючої активності – у три класи (А, Б, В).

Виклад основного матеріалу. Геологи-практики, які займаються пошуками та підготовкою родовищ КК до експлуатації, розрізняють корисні копалини загальнодержавного та місцевого значення [4].

Окрім того, у світі прийнято виділяти для кожної країни стратегічно важливі види мінеральної сировини. Перелік і обсяги запасів останніх визначаються рівнем економічного розвитку країни, структурою матеріального виробництва, геополітичною обстановкою, станом зовнішньоекономічних зв'язків та іншими чинниками. Для прикладу, у США нараховують 94 найменування стратегічних видів мінеральної сировини, у Франції – 13 найменувань, в Росії – 29 і т.д. В Україні існують різні підходи до визначення стратегічності тих чи інших видів мінеральної сировини. Так, в оновленій концепції комплексної програми наукових досліджень НАН України “Стратегічні мінеральні ресурси України” (2009) останні класифіковано залежно від промислових, економічних і політичних аспектів їх застосування і значимості сировини на 6 категорій:

1) ресурси, які повністю забезпечують стратегічні галузі енергетики і промислового комплексу: буре, кам'яне і коксівне вугілля, цирконій, титан, залізо, марганець, графіт, п'єзокварц, гафній;

2) ресурси, що забезпечують високотехнологічні сфери промисловості і енергетики: чистий кремнезем, тантал і ніобій, рідкісноземельні елементи ітрієвої і церієвої груп, торій, індій;

3) ресурси, що імпортуються для забезпечення вітчизняних стратегічних галузей промисловості й енергетики: нафта, природний газ, мідь, свинець, цинк, нікель, боксити, апатит, золото, срібло, платиноїди, алмази, уран (в паливних елементах), плавиковий шпат, олово, скандій, сурма, германій, реній, особливо чиста кварцова сировина, бентонітові глини, ванадій,

магнетит та ін.;

4) ресурси, що експортуються та забезпечують надходження валюти: залізо, марганець, титан, частково уран;

5) ресурси для різних сфер стратегічних галузей економіки України, які розвідані, але не розробляються: апатит-титанові руди, нефелін, плавиковий шпат, літєві руди та ін.;

6) стратегічні кольорові метали, які імпортуються в Україну, але наявні перспективні поклади, що потребують довивчення: мідь, фосфорити, апатити, хром, молібден, нікель, золото та ін.

Навіть побіжний аналіз запропонованої класифікації виявляє її громіздкість та непослідовність: одні й ті ж мінеральні види потрапляють у різні категорії (мідь, золото, плавиковий шпат, апатити, фосфорити, титан, залізо та ін.), категорії частково дублюються.

Д. Гурський [1] усі стратегічно важливі для економіки України КК поділяє на чотири категорії (А, Б, В, Г). В основу виділення категорій покладено такі критерії як ступінь інтенсивності експлуатації того чи іншого виду мінеральної сировини, її експортний потенціал, величина розвіданих запасів, ступінь вивченості, потреба сировини для господарства України:

А) ресурси інтенсивно видобуваються, мають значні розвідані запаси, є предметом експорту і валютних надходжень;

Б) ресурси видобуваються в обмежених обсягах, собівартість на рівні або вище рентабельності, розробка ускладнюється екологічними проблемами, розвідані запаси невеликі чи виснажені, нові родовища недостатньо вивчені, але потреба в них зумовлена розвитком галузей промисловості стратегічно важливих для економіки країни і покривається за рахунок імпорту;

В) родовища в Україні є, розвідані, але сировина видобувається в обмежених обсягах чи не добувається зовсім через відсутність нових технологій та зміни вимог до якості сировини, але потреба може відновитись з освоєнням новітніх технологій збагачення;

Г) родовища на даний час не розробляються і недостатньо вивчені, але можуть стати стратегічно важливими для економіки країни у близькій перспективі.

Автором передбачається проведення цілеспрямованих геологорозвідувальних робіт на 48 видів мінеральної сировини, які класифікуються як стратегічні.

В Проекті розвитку мінерально-сировинної бази України до 2030 р. (2009) уся мінеральна сировина також поділена на чотири категорії (А, Б, В, Г), які співпадають з категоріями, запропонованими Д.Гурським для стратегічної сировини.

Затвердження переліку видів стратегічної

мінеральної сировини передбачає, окрім вирішення низки нагальних завдань (визначення поточної і перспективної потреби в окремих видах сировини, забезпечення стабільного імпорту дефіцитних видів та ін.), також першочергове бюджетне фінансування розвитку бази стратегічної сировини, визначення пріоритетних об'єктів для інвестування, пошук надійних інвесторів та ін. Останні заходи в нинішніх кризових і посткризових умовах зрозуміло не можуть охоплювати такий широкий спектр мінеральної сировини і визначення державних пріоритетів є обов'язковим. З цих причин, на наш погляд, до стратегічних видів мінеральної сировини в Україні слід віднести передусім: а) енергетичні ресурси, які видобуваються в недостатній кількості й значною мірою імпортуються (нафта і конденсат, природний газ, уран в паливних елементах, коксівне вугілля); б) групу кольорових металів, які імпортуються (мідь, свинець, цинк, нікель, алюміній, літій та ін.) та сировину для наукоємких галузей промисловості (рідкісноземельні метали ітрієвої і церієвої груп, тантал і ніобій); в) групу мінеральних видів з високим експортним потенціалом, як надійне джерело валютних надходжень (залізо, титан, марганець, цирконій, каолін, вогнетриви, облицювальне каміння з магматичних порід та ін.); г) деякі благородні метали (золото) та неметали (алмази, п'єзокварц). Зрозуміло, що перелік стратегічних мінеральних видів сировини буде змінюватись залежно від змін у структурі промислового споживання, кон'юнктури світового ринку мінеральної сировини та інших чинників. Так, аналіз світових тенденцій за останні 10-15 років свідчить, що найвищими темпами у світі продовжують зростати видобуток і споживання енергетичних ресурсів, легуючих металів та окремих видів кольорових і рідкісних металів, благородних металів і алмазів, агрохімічної сировини.

Нижче подаємо свій варіант економіко-географічної типізації МСР України, у якому збережено підходи, запропоновані [3], однак здійснено спробу зближення географічних і геологічних позицій у класифікаціях, покликаних сприяти чіткому визначенню ролі й місця МСР в територіальній та галузевій структурах господарства, визначенню загальнодержавних пріоритетів у розвитку мінерально-сировинного комплексу країни та ін. (рис. 1, табл. 1)

За характером впливу мінеральних ресурсів на участь відповідних галузей (регіонів) у територіальному поділі праці виділено три групи ресурсів: міждержавного (I), загальнодержавного (II) та місцевого (III) значення.

До *першої групи* віднесено ресурси з високими якісними показниками та значним рівнем територіальної зосередженості запасів і, відповідно, вагомим реалізованим та потенційним експортним потенціалом. Родовища мінеральної сировини,

Рис. 1. Функціональна структура МСР України

віднесені до цієї групи, можуть і не виділятися потужними запасами, остання ознака цілком здатна компенсуватися їхньої рідкісністю та унікальністю.

До *другої групи* належать ресурси, які ефективно використовуються чи можуть бути використані у межах держави чи окремих регіонів.

До *третьої групи* віднесені мінеральні ресурси, які не впливають на розвиток міжрайонного поділу праці через: 1) значну розповсюдженість; 2) невеликі запаси, низькі якісні показники чи несприятливі умови розробки родовищ. Вважаємо, вслід за [2], що загальноприйнятий зараз перелік корисних копалин місцевого значення може бути розширений, зокрема, за рахунок віднесення до цієї категорії невеликих родовищ бурого вугілля, піляних вапняків, низькоякісних (зернистих) фосфоритів, щелевеної сировини тощо.

Належність родовищ мінеральної сировини до певної групи значною мірою визначається раціональною зоною споживання її самої чи продукції її переробки і певною мірою зумовлена рівнем розвитку продуктивних сил [3].

Кожна група ділиться на три підгрупи: а, б і в.

До *підгрупи "а"* віднесено родовища КК, які інтенсивно розробляються зараз і збережуть своє значення на перспективу;

підгрупа "б" включає родовища з недостатнім рівнем освоєності мінеральної сировини, обмеженими обсягами видобування через екологічні

проблеми, високу собівартість, незначні запаси, недостатню вивченість, відсутність технологічних схем переробки сировини тощо;

до *підгрупи "в"* віднесені ресурси КК, які на даний час не розробляються з різних причин, проте зберігають своє значення для економіки країни і можуть стати об'єктами експлуатації у близькій перспективі.

За рівнем комплексуючої активності виділено три класи: А, Б, В (рис. 1).

Клас А об'єднує корисні копалини, освоєння яких зумовлює формування складних ТВК мінерально-сировинного спрямування чи сучасних кластерів, побудованих на перевагах територіального подання родовищ КК: як зазначає [2], в одних випадках для виробництва певної складної продукції, в інших – для створення підприємств каскадного типу, коли відходи чи супутні продукти одного з них використовуються як сировина для іншого і т.д.

Клас Б охоплює КК, які забезпечують комплексуючення переважно на локальному рівні – на їх базі розвиваються невеликі ТВК – вузли і центри.

До *класу В* віднесено КК, що не мають комплексуючого значення.

Таким чином, як видно з рис.1, кожен вид мінеральної сировини, яка розвідана в Україні, може бути означений певним кодом, який характеризує ступінь його комплексуючої й

територіальної активності (наприклад, А-Ia – залізні руди, марганцеві руди, тобто сировина з високими комплексоутворюючими властивостями, міждержавного значення, яка інтенсивно розробляється зараз і збереже своє значення на перспективу; В-IIв – магнезит, барит – сировина без комплексуючих властивостей, загальнодержавного значення, розвідані запаси якої на даний час не розробляються і т.д.).

В таблиці 1 основні розвідані в Україні види мінеральної сировини класифіковано згідно з викладеними вище принципами.

Висновки. Запропоновано економіко-географічну типізацію мінерально-сировинних ресурсів України, яка дозволяє класифікувати розвідану мінеральну сировину згідно з її комплексуючими властивостями, участю в територіальному поділі праці, ступенем освоєності й стратегічності для економіки держави.

Економіко-географічна типізація МСР України виявляє низку їх особливостей та дозволяє констатувати таке.

1. В Україні переважають мінеральні види сировини з низькими комплексоутворюючими властивостями.

2. Велика кількість видів мінеральної сировини з високими чи середніми комплексоутворюючими властивостями загальнодержавного значення в Україні не розробляється з різних причин (недостатня вивченість, виснажені запаси, екологічні чинники тощо) чи розробляється в обмежених обсягах.

3. Україна володіє значною кількістю

мінеральних ресурсів міждержавного значення з високим експортним потенціалом – це передусім залізні, титанові, марганцеві руди, кам'яна сіль, каоліни, уран, високо глиноземна сировина, облицювальне каміння, вогнетривки та ін.

4. В Україні наявний достатньо високий потенціал мінеральних вод міждержавного та загальнодержавного значення, на основі яких формуються великі рекреаційні комплекси. Останні мають чудові перспективи для розширення й ускладнення функціональної структури у майбутньому.

5. Реалізована активність (освоєність) наявного мінерально-сировинного потенціалу міждержавного і загальнодержавного значення загалом недостатня – ціла низка розвіданих родовищ, у тім числі й сировини стратегічно важливої для економіки України, на даний час не експлуатуються чи освоєні у незначних обсягах (рідкісноземельні елементи ітрієвої й церієвої груп, каменесамоцвітна сировина, п'єзокварц, метан вугільних родовищ, нікель-кобальтові, хромові, мідні, літєві руди та ін.).

6. Інвестиції в геологорозвідувальні роботи повинні сприяти передусім виявленню та оцінюванню стратегічних видів мінеральної сировини, у тому числі й сировини з високим експортним потенціалом (нафта і конденсат, природний, у тім числі й сланцевий, газ, коксівне кам'яне вугілля, золото й срібло, алмази, рідкісні землі, кольорові метали, агрохімічна сировина та ін.).

Література :

1. Гурський Д.С. Концептуальні засади державної мінерально-сировинної політики щодо використання стратегічно важливих для економіки України корисних копалин : автореферат дисерт. канд. геол. наук / Д.С. Гурський. – К.:, 2008. – 19 с.
2. Мищенко В. Ринково - економічні критерії раціонального надрокористування в Україні / В. Мищенко // Наука : нові погляди. – К.:, 2006. – С. 48-60.
3. Паламарчук М.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії / М.М. Паламарчук, О.М. Паламарчук. – К.: Знання, 1998. – 416 с.
4. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення // Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2005 р., № 747.
5. Руденко Л.Г. Конструктивно-географічні напрями регіонального природокористування у зв'язку з розвитком мінерально-сировинної бази України (концептуальний аспект) / Л.Г. Руденко, В.П. Палієнко, Л.М. Шевченко та ін. // Український географічний журнал. - 2003. - № 4. – С. 11-18.
6. Сивий М.Я. Економіко-географічна типізація мінерально-сировинних ресурсів Поділля / М.Я. Сивий // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В.Гнатюка. Серія: географія. – 2004. - № 3. – С. 97-102.

Резюме:

Мирослав Сивий. ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ТИПИЗАЦИЯ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВЫХ РЕСУРСОВ УКРАИНЫ.

Проанализированы экономико-географические подходы до классификаций минерально-сырьевых ресурсов Украины, критерии определения их стратегичности. Предложен авторский вариант экономико-географической типизации минерально-сырьевых ресурсов Украины. На этой основе сделаны выводы о потенциале и реализованной активности минерально-сырьевой базы страны, первоочередности инвестиций в отрасль и пр.

Ключевые слова : минеральное сырье, стратегические виды минерального сырья, классы минерального сырья, группы минерального сырья.

Summary:

Miroslav Syvyj. EKONOMIC GEOGRAPHICAL TYPIFICATION OF UKRAINIAN MINERAL RESOURCES.

Economic geographical approaches to Ukrainian classification, criteria of their strateginess determination are analyzed. Author's variant of economic geographical typification of Ukrainian mineral resources is offered. Conclusions about potential and exploration of mineral resources base of the country, precedence of investments in industry and other are made on this basis.

Keywords: mineral raw materials, strategic types of mineral raw materials, classes of mineral raw materials, groups of mineral raw materials.

Рецензент: проф. Свинко Й.М.

Надійшла 18.01.2011р.

УДК 338.43(477.8)

Петро СУХИЙ

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ І СТРУКТУРА ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ

Розкрито особливості формування територіальної структури харчової промисловості Західноукраїнського регіону в структурі агропромислового комплексу. Виділені елементарні і складні аспекти територіального розміщення виробництв. Запропонована характеристика агропромислових вузлів і агропромислових районів формування яких пов'язано з розвитком інтеграційних процесів і дії закону комплексності. Дана характеристика виробничого профілю кожного з чотирьох продовольчих районів і опорного каркасу, що їх складає.

Ключові слова: харчова промисловість, територіальна структура, агропромисловий район, вузол, центр, спеціалізація, Західноукраїнський регіон.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Територіальна структура промисловості загалом і харчової, зокрема, це сукупність взаємно розміщених і в певний спосіб поєднаних територіальних елементів, форм зосередження промисловості і зв'язків між ними, що проявляються у формуванні простих і складних елементів територіальної структури, а саме: пунктів, центрів, кушів, вузлів, агломерацій, промислових районів та інших територіальних утворень, а також виробничої і соціальної інфраструктури пов'язаної з промисловим виробництвом. Елементи територіальної структури перебувають у складній взаємодії не лише між собою, але й іншими утвореннями відповідної території, будучи складовою частиною територіальної структури господарського комплексу певної території (країни, регіону, області та ін.).

У територіальній структурі потрібно обов'язково враховувати економіко-географічне положення, історико-економічні та інші елементи її формування. У зв'язку з цим необхідно розрізняти територіально-галузеву структуру (галузеві центри, райони, зони) та інтегрально-просторову структуру, що виникає з утворенням локальних сукупностей підприємств та інших об'єктів кількох галузей різного ступеня концентрації і комплексності у територіальних системах.

За комплексними економіко-географічними дослідженнями в Україні виділено понад 300 промислових центрів, більше 40 великих промислових вузлів, біля 10 промислових районів. Оскільки просторові структури промисловості (центри, вузли, агломерації, райони) різні за

розмірами території, чисельністю населення, економічним потенціалом і розвитком виробничої та соціальної інфраструктури, тому саме вони визначають і формують опорний каркас території, що характеризує різноманітність територіальних поєднань промисловості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Опираючись на попередні теоретико-методологічні дослідження територіальної структури, проведені вченими економіко-географами (Я.Жупанський [1], С.Іщук [3, 4], М.Паламарчук [5], К.Ташук [2], О.Топчів [7], О.Шаблій [8], та ін.), можна здійснити класифікацію вузлів харчової промисловості за низкою ознак із-поміж яких: характер організаційної структури, величина (розміри), час виникнення, виробничий профіль та ін. За організаційною структурою можна виділити: моно-, бі- та поліядерні територіальні утворення. Моноядерним, як правило, вважають промисловий вузол, у якому основну системоутворюючу роль відіграє один населений пункт. До категорії біядерних вузлових утворень належать такі, що сформовані двома потужними промисловими центрами, розташованими неподалік один від одного і пов'язаними між собою тісною системою виробничих та інфраструктурних зв'язків. У районах із високою щільністю міської поселенської мережі можуть формуватися поліядерні територіальні утворення.

Виклад основного матеріалу. На території Західноукраїнського регіону в територіальній організації харчової промисловості чітко виділяються прості та складні елементи територіальної структури, з-поміж яких пункти, центри, куші, вузли та райони.

Найменшою одиницею в ієрархії